

Народнопоетичні виміри оповідань П. Куліша

М. Х. Гуменний, В. Ю. Гуменна

Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, м. Одеса
Corresponding author. E-mail: pavlyuknadya@gmail.com

Paper received 17.10.19; Accepted for publication 05.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-04>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню народнопоетичних традицій у прозі П. Куліша, пошуків нової форми його оповідань та оригінального індивідуального стилю. З'ясовано, своєрідні фольклорні вкраплення у заголовки оповідань та вплив на них пісенно-думової народної творчості. Проаналізовано особливості мовленнєвої структури оповідань, кваліфікуюча лексика та її роль у тематологічній інтерпретації в руслі авторської позиції. Досліджено ключові слова оповідань, що слугують узагальненими формами образної свідомості, виявлено їх вплив на метафоричну і філософсько-моральну сутність творів. З'ясовано закономірність функціонування фольклорних елементів у структурі оповідань письменника та їх роль в ідейно-тематичному аспекті. Крім того, вивчено, етнографічний контекст через осмислення обрядів і звичаїв та закономірності впливу прозового жанру на характер освоєння фольклорних традицій.

Ключові слова: фольклорні традиції, етнографічний контекст, обряди, звичаї, поетична стилістика, стильові принципи.

Вступ. Близькість творчості П. Куліша до фольклору, до народної мови не раз відзначалась і в критиці, і в деяких наукових збірниках останнього часу про творчість письменника і про окремі його твори та поетичні збірки. У літературознавчих статтях часто підкреслюється естетична спорідненість його оповідань з фольклором, переважно художня образність. Автори конкретної статті зосереджують увагу на тих прозових творах, в яких особливо яскраво проявилась своєрідна індивідуальність письменника у творчому заосвоєнні народнопоетичних традицій.

Короткий огляд публікацій. У літературознавчій практиці окремі напрацювання в дослідженні народнопоетичних традицій у прозі П. Куліша крізь призму літературно-художніх аспектів вже маємо. У працях Є. Нахліка «Концепція людини в романтичних оповіданнях П. Куліша» (1986), «Не список з природи, а самовладний мир...» (1994), С. Ковпик «Духовність драматургії Пантелеймона Куліша» (2004), В. Неділько «Місце П. Куліша в українській культурі» (1992), Л. Чикур «Історіософські мотиви лірики М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка» (2015) та деяких інших на конкретному історико-літературному матеріалі проаналізовано різні аспекти творчої спадщини П. Куліша. Але окреслене питання потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Мета статті – осмислення народнопоетичних засобів у прозі П. Куліша, пошуків нової форми його оповідань та індивідуального стилю.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є оповідання П. Куліша «Гордовита пара», «Орися» та «Січові гості». Специфічним завданням статті визначені і методи дослідження – історико-генетичний та історико-функціональний.

Результати та їх обговорення. Способи звернення до народнопоетичних традицій в оповіданнях широкі і розмаїті. Вони віддзеркалились на пошуках нової форми оповідання (новелістична будова твору) й оригінального художньо-конденсованого стилю.

Вибираючи заголовки для своїх оповідань – «Гордовита пара», «Орися», «Січові гості» – автор вносить до них певні уточнення: до першого – «Бабусине опо-

відання», до другого – «Ідилія» і до третього – «Споминки старого діда». Своєрідні фольклорні вкраплення свідчать про прагнення письменника через певну стилізацію створити оповідання в дусі пісенно-думової народної творчості. Закономірності прозового жанру впливають на характер освоєння фольклорних традицій.

Звернення П. Куліша до уснопоетичних засобів цілком виправдане художньо, оскільки зумовлене його прагненням передати колорит епохи, краю, способу життя, народу, мови героїв. Для наочності наведемо типові прислів'яно-приказкові вислови, замовляння або заклинання: «Скине оком – наче до тебе заговорить, а заговорить – наче заграє» [4, с. 157], «Дай їй, Господи, всі митарства пройти та й не зупинитись» [4, с. 156], «Бодай вас, безталанночки! – каже було бабуся. – Хоч би ви матіркам своїм відкрилися, хоч би одну людину ви коло себе з щирим серцем та з добрим розумом мали!» [4, с. 161], «як горох при дорозі» [4, с. 172], «вискочать з рук, як мило в воду» [4, с. 173], «судженої й конем не об'їдеш» [4, с. 169], «весілля весіллям заломити, місяця сонцем загасити» [4, с. 159] та інші.

Наявність в оповіданнях стилістичних фольклорних одиниць цілком доречно і художньо оправдане прагнення автора передати колорит усної народної мови та епохи.

У тексті оповідань помічаємо декілька фрагментів пісень:

«Ішли дружечки у три рядочки,
Ориночка та й попереду!..» [4, с. 158].
Або: «Перебийніс просить немого
Сімсот козаків з собою.
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
«Ой пийте, ляхи, води калюжі,
Води калюжі болотянні,
А що пивали по тій Вкраїні
Меди та вина ситнії» [4, с. 177].
Або: «Ішла дівчина через бір,
А на їй сукня в вісім піл.
Як стала сукня сіяти,

Стала діброва палати» [4, с. 159].

Дві пісні мають народний характер, а третя створена автором на народній пісенно-поетичній основі. Одна з пісень співвідноситься з відповідною повістувальною ситуацією, а дві інші звучать в устах окремих персонажів (дідуся і дівчат). Усі три фрагменти пісень органічно вписуються в сюжет, створюючи в оповіданнях емоційно-психологічний фон. Крім того, сюжетні функції цих пісень виражені досить відверто. Пісні, передані автором у стилі народнопоетичних мотивів, представлені в тексті як самостійні (інгредієнти) повістувальні одиниці.

П. Куліш відображає обряди і звичаї (весілля, заручини) не як декоративну стилізацію, а як повістувальну необхідність – в етнографічному контексті. Етнографічна оснащеність оповідань цілком виправдана автором, також надає їм національного колориту. Правий літературознавець, стверджуючи думку про те, що «літературна творчість відрізняється від фольклорної сукупністю історично зумовлених естетичних ознак і не лише способом пізнання і відтворення дійсності, але й принципами художнього добору й типізації життєвих явищ, майстерністю створення персонажів, формою абстрактного мислення, творчою індивідуальністю» [2, с. 112].

Значну семантико-стилістичну функцію виконують епітети фольклорного походження в романтичних оповіданнях П. Куліша. Фольклорні епітети завжди широко використовувались у словесному мистецтві (у фольклорі й літературі) і були одним із важливих засобів у поетичній стилістиці (Веселовський О. М.). Для романтичного стилю своїх оповідань митець творчо використав народнопоетичну мову. Функції епітетів у стилі романтичних творів П. Куліша зв'язані з ідеалізацією та контрастністю у вираженні почуттів героїв і автора, у відображенні різних життєвих ситуацій і картин. Наприклад: «Сотник верхи, сивий як голуб, у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом, а кінь під ним сірий» [4, с. 159]. Або: «Виглянув у вікно із світлиці молодий козак: їде в двір віз старими кінями, із старим сивим погоничем; зелена трава волочиться по боках...; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зими червоніє літо – повен віз дівчат у квітках да в намисті» [4, с. 169]. Або: «...ходили... гайдамаки: той у червоному, той у жовтому, той у блакитному...» [4, с. 178] та ін.

Перш за все відзначимо, що епітети введені в мову оповідача (бабусі, діда), слугують засобом портретної характеристики, показують різноманітні психологічні переживання персонажів, виражають відношення автора до них. П. Куліш зумів створити індивідуальні образи, інколи діаметрально-протилежні один одному за змістом. Під впливом фольклору в оповіданнях митця розвиваються деякі літературно-романтичні стильові принципи.

Масові народні сцени як художній прийом образного вираження почуттів і переживань, настроїв і бажань народу майстерно використовував П. Куліш в оповіданнях «Гордовита пара», «Орися» та «Січові гості». Перед читачем своєрідний колектив,

об'єднаний єдністю певної мети, сприймається як окремий герой творів.

Народна стихія, що органічно входила в мислення письменника, віддзеркалилася в художній образності його творів: у «Гордовитій парі», наприклад, проявилася майже пряма цитата народних пісень; народні вислови – приказки, прислів'я – органічно вплетені в яскраву, емоційно-забарвлену мову діда, бабусі, автора або інших персонажів. Орієнтуючись у своїй художній практиці на живу розмовну мову народу, активно використовуючи скарбницю народної мови – усну поетичну творчість, П. Куліш тим самим досягав афористичності висловлювань персонажів, лаконічності стилю, виразності характерів. Доречно звернутися до думки відомого філософа А. Зіся, який писав: «Література розширює арсенал своїх виражальних засобів – користується символічними узагальненнями, метафоричною мовою, спирається на фольклор тощо» [3, с. 97].

Індивідуальна майстерність оповідачів (бабусі й діда) проявляється в їх умінні передати традиційний сюжет, уміло співвідносячи канонічні зображальні засоби з нормами живої розмовної мови, в оперуванні окремими реалістичними деталями казкового повісткування, в прагненні виразити в оповіді особисті погляди і моральні принципи.

Здавалося б, і мовна, і сюжетно-композиційна поетика оповідань прагне одночасно до спрощених форм. Однак це не зовсім так. Реальна основа в аналізованих оповіданнях дещо ускладнена казковими образами і мотивами, основаними на народних звичаях.

Безпосередній вплив традицій народного казкового епосу проявляється перш за все в сюжетній основі оповідань, яка була цілком необхідна як своєрідна структура, що витримувала всю вагу авторського повісткування. Якщо простежити за тим, як і в чому виразився вплив поетики казок на сюжет, то необхідно буде дослідити перш за все мотиви, теми, що складають сюжет.

Оповідання П. Куліша «Гордовита пара» та «Січові гості» цілком занурені в минулі події і розкривають їх у саморусі. Ознаки нашого часу виявляються в таких випадках ніби розчиненими в художньому повістванні. Причому достовірність описаних фактів оповідач не гарантує, бо його повісткування видається більшою мірою видуманим, витоки якого знаходяться у фольклорі. Ознаки певного часу вгадуються в поглядах письменника, в особливостях жанру й поетики оповідань, у відборі матеріалу, в повороті теми, в характері соціальної й моральної проблематики.

Цікаво, що автор ніби приховується за видуманими розповідачами: бабусею і дідом. Але він цілком підляє акценти їхньої розповіді про життя українців, відтворюючи колорит епохи, досвід не одного покоління українського народу.

Значна кількість сторінок оповідання «Січові гості» присвячена подіям гайдамацького руху, проникнуті лірично-казковою інтонацією, витоки якої беруть свій початок у глибинах народної архаїчної, художньої свідомості. Безпосередньо виражене авторське ставлення до відображеного представлено в П. Куліша складною взаємодією багатьох національно-художніх

традицій: усного поетичного епосу, літературного ліризованого письма тощо.

У цьому зв'язку важливо підкреслити, яке серйозне місце у прозі П. Куліша належить традиційному для української літератури мотиву пам'яті безкомпромісного гайдамацького руху. Пам'ять про гайдамацькі події – це спільна властивість національної поетичної свідомості.

Надзвичайно важливу роль у підсиленні образності оповіді (бабусі, діда чи автора), її звукового значення відіграють повторення одного або декількох слів, риторичні оклики або запитання, анафорична конструкція фраз [1, с. 91]. Наприклад: «Бог їх знає, яке там слово між ними бовкнуло, тільки він засумував тяжко, трохи, кажуть, сам собі смерті не заподівав, а далі – постривай же – взяв та й прихилився до вбогої сироти, до Орини безталанної! А та собі – постривай же – та й переказала сотникові: приїзди за рушником» [4, с. 161]. Або: «Бодай вас, мої безталанночки! – каже було бабуся. – Хоч би ви матіркам своїм відкрилися, хоч би одну людину ви коло себе з щирим серцем та з з добрим розумом мали!..» [4, с. 161].

Повторення, супроводжувані риторичними запитаннями та окликами, сприяють чіткості ритму та емоційності інтонації. Повторювані сполучники й сполучні слова ніби розділяють мовленнєвий потік на ритмічні імпульси, що надають йому певної фольклорної стихії. Співвіднесеність їх із запитаннями та окликами активізують читачів.

Нарешті, ліризм повісткування досягається також використанням у фіналах окремих фрагментів риторичних запитань та окликів: VII розділ оповідання «Гордовита пара» закінчується: «Нехай Господь од такого боронить всякого чоловіка хрещеного... Бодай би лучче такого й не чувати! [4, с. 160]; XII розділ завершується: «Нехай їх уже Господь хоч на тім світі не розлучає!» [4, с. 162]; у фіналі VI розділу оповідання «Орися» автор коментує: «Се Божа слава, а не молодиця! Що, якби хто дотепний змалював її так, як вона єсть, із маленькою дитинкою на руках! Що б то за картина була!» [4, с. 170] та інші.

П. Куліш продовжує в оповіданнях фольклорні традиції, дотримуючись певних канонів романтизму в українській літературі, зокрема, він вводить у мову персонажів лише загальновідомі розмовні моделі в патетичному аспекті. Особливого колориту його оповіданням надають типові для фольклорної традиції риторичні звороти, оклики, що не потребують коментарів.

Важливе місце в структурі оповідань П. Куліша займають діалоги і монологи. Діалого-монологічне мовлення персонажів сприяє поглибленому розумінню їх характерів, розкриттю взаємовідносин і зв'язків між ними. Дуже часто навіть невелика репліка персонажа свідчить про певні риси його характеру. Монологи його героїв часто перериваються авторським повісткуванням, мова письменника переходить у внутрішнє мовлення героя, відбувається своєрідний синтез автора і його героїв.

Монологи в оповіданнях є засобом психологічного аналізу. Психологічна спростережливість прозаїка проявляється в умінні показати почуття і дії персонажів. Письменник вдається до авторського переказу

душевних станів діючих осіб, до характеристики почуттів через їх зовнішнє враження, до виразних деталей, обставин тощо. Тяжіння прозаїка до експресивної, емоційно забарвленої мови в багатьох випадках акцентує його увагу до окремого слова, якому надається особливе інтонаційне і змістоє значення.

Діалоги також відіграють важливу роль у сюжетно-композиційній системі оповідань П. Куліша. Діалоги, як правило, виражають в оповіданнях настроєність співбесідників на одну хвилину – практично-побутову, розсудливу, інтимну тощо. У спільній для розмови темі поступово розкриваються нові грані й аспекти, виявляються також тотожні або різні точки зору персонажів.

Діалоги оповідань індивідуалізуються залежно від психічних станів персонажів, їхніх особливостей та задуму митця. Крім того, справжнє функціонування мова виявляє в діалозі, через який можна простежити мовну манеру персонажів оповідань.

У художній манері П. Куліша образи персонажів є компонентом описів самої природи, її гармонії. Наприклад, в оповіданні «Гордовита пара» дія розпочинається в зимовий період, співзвучний за своєю атмосферою настроям бабусі, а герої – Маруся і Прохор, – гинуть у річці в літній період. А в оповіданні «Січові гості» домінуючою є літня спека, що символізує (віддалено) гайдамацький рух. Цей прийом надає повісткуванню враження «безпосереднього бачення сцени». Важливо, що автор вводить у повісткування оповідачів (діда і бабусю), які розповідають від імені народу, тобто є особами узагальненими. Помічаємо для письменника прагнення досягати максимальної ефективності від будь-якого повісткувального прийому.

Оповідання П. Куліша з ліричним началом не втрачають широкого епічного й філософського аспекту, якому в значній мірі сприяють традиційні для літератури пейзажні картини. Авторське повісткування надає оповіданням особливого ліризму. Простота і природність, властиві фольклору, пронизують цей пейзажнастрій. Ці пейзажі мають і певне психологічне навантаження, підкреслюючи глибокі душевні переживання героїв.

Пейзаж незмінно бере участь у розвитку сюжету оповідань прозаїка. Часто він вказує на місце дії, що має важливе значення для розкриття вчинків героїв. Пейзажний синтаксис поєднує в собі фарби і звуки, слугує приводом для розкриття своєрідності мовлення персонажів, їх поведінки.

Суттєва особливість оповідань П. Куліша полягає в тому, що сама їх структура не допускає однозначного й прямолінійного відображення дійсності, акцентації уваги на позитивних чи негативних її сторонах, зрозуміти її сенс і задум автора можна лише зіставляючи явища дійсності у всьому їх суперечливому розмаїтті.

Цілком очевидно, що фольклорна традиція одержала в творчості П. Куліша високе художнє осмислення. Тут фольклорний матеріал входить в сюжети оповідань, і в структуру образів у дещо трансформованому вигляді, що, однак, не нівелює позитивного зв'язку між літературною і фольклорною системами.

Ідейно-естетична функція фольклору і характер використання його художніх засобів у різних творах П. Куліша обумовлені залежністю від їх жанрово-

стильових і тематичних особливостей. В оповіданнях митця фольклор використовується творчо, як особливий елемент, причому в різноманітних жанрових видах.

Висновки. Досліджуючи жанр оповідання П. Куліша можна відзначити, що в домінуючих образах відчувається благотворний вплив народно-пісенних мотивів. Це проявляється не лише в структурі образів, але й у самому повістуванні про них. У їхньому мовленні чітко наявні ритм і методика народної пісні. У зв'язку з цим помічаємо органічну трансформацію

повістування з народно-побутового аспекту в план піднесений, ліричний.

Фольклорні елементи в новелах П. Куліша сприяють своєрідності кожної з них, і в кожній новелі важливу композиційну та ідейно-художню роль відіграють поетичні рефрени, що формуються в стрункі композиційні системи, що слугують одним із основних прийомів конденсованого письма в новелах; вони за художньою образністю і художнім призначенням надзвичайно різноманітні й у всіх випадках зв'язані з фольклорною поетикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля. – М. – Л.: ОГИЗ – Соцэґиз, 1936. – 341 с.
2. Гуменний Микола. Поетика романного жанру Олеса Гончара: проблеми типологій: монографія. – К.: Акцент, 2005. – 240 с.
3. Зись А. Я. Философия и современный литературный процесс // Вопросы философии. – 1984. – № 2. – С. 96-97.
4. Куліш П. Чорна рада. – К.: Школа, 2008. – 352 с.

REFERENCES

1. Ancient theories of language and style. – M. – L. : OGIz – Sotsekgiz, 1936. – 341 p.
2. Humennyi M. Poetics of O. Gonchar's novel genre: problems and typologies. – K.: Aktsent, 2005. – 240 p.
3. Zis A. Ya. Philosophy and the modern literary process // Questions of philosophy. – 1984. – № 2. – P. 96-97.
4. Kulish P. The Black Council. – K. : School, 2008. – 352 p.

Folk-poetic dimensions of P. Kulish's stories

M. Kh. Humennyi, V. Yu. Humenna

Abstract. The article is devoted to the study of folk-poetic traditions in P. Kulish's prose, the search for a new form of his stories and the original individual style. The folklore intrusions into the headlines of the stories are found out and the influence of the folk songs on them is analyzed. The peculiarities of the narrative structure of narratives, the qualifying vocabulary and its role in the thematic interpretation in line with the author's position are analyzed. The key words of stories, which serve as generalized forms of imaginative consciousness, are investigated, their influence on the metaphorical and philosophical and moral nature of the works is revealed. The regularity of the functioning of folklore elements in the structure of the stories of the writer and their role in the ideological-thematic aspect are clarified. In addition, the ethnographic context was studied through an understanding of rituals and customs and patterns of influence of the prose genre on the nature of the development of folk traditions.

Keywords: folk traditions, ethnographic context, rituals, customs, poetic stylistics, style principles.